

УДК 342.924 (354)

СОЦІАЛЬНА ТА ПРАВОВА ДЕРЖАВИ: ЯК ВИРІШИТИ ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ?

Галіцина Н.В., к. ю. н.,
доцент, директор

*Бердянський інститут державного та муніципального управління
Класичного приватного університету*

У статті зроблена спроба встановити співвідношення категорій «соціальна» та «правова» держави. Задля досягнення сформульованої мети виділено основні підходи, сформульовані в науковій літературі з приводу співвідношення цих категорій. Наголошується, що найчастіше питання про співвідношення соціальної та правової держави вирішується так: соціальна та правова держави як такі в самостійному вигляді не існують; соціальна та правова держави є відособленими (самостійними) категоріями; соціальна держава є типом правової, демократичної державності; соціальна держава розглядається як матеріальний зміст і якісна характеристика правової держави. На думку автора, жодний із зазначених підходів не дає змоги отримати повного й усебічного уявлення про співвідношення соціальної та правової держави. З огляду на це пропонується підійти до вирішення зазначеного завдання через призму теорії складних соціальних систем. За результатами застосування цієї теорії щодо питання співвідношення соціальної та правової держави зроблено висновок, що останні як відносно самостійні підсистемні утворення перебувають між собою у стані взаємодії. Головним змістом їхньої взаємодії є те, що вони (елементи) впливають один на одного, визначаючи сутність і характер держави, викликаючи в ній відповідні зміни.

Ключові слова: *соціальна держава, правова держава, теорія складних соціальних систем, підсистемне утворення.*

В статье сделана попытка установить соотношение категорий «социальное» и «правовое» государства. Для достижения сформулированной цели выделены основные подходы, сформулированные в научной литературе по поводу соотношения указанных категорий. Делается ударение на том, что наиболее часто вопрос о соотношении социального и правового государства решается следующим образом: социальное и правовое государства как таковые в самостоятельном виде не существуют; социальное и правовое государства являются обособленными (самостоятельными) категориями; социальное государство является типом правового, демократического государства; социальное государство рассматривается как материальное содержание и качественная характеристика правового государства. По мнению автора, ни один из данных подходов не позволяет получить полного и всестороннего представления о соотношении социального и правового государств. В связи с этим, предлагается подойти к решению указанного задания через призму теории сложных социальных систем. На основании результатов применения данной теории к вопросу соотношения социального и правового государств сделан вывод, что последние, выступая относительно самостоятельными подсистемными образованиями, пребывают между собой в состоянии взаимодействия. Главным содержанием их взаимодействия является то, что они (элементы) влияют друг на друга, определяя сущность и характер государства, вызывая в нем определённые изменения.

Ключевые слова: *социальное государство, правовое государство, теория сложных социальных систем, подсистемное образование.*

Galitsina N.V. SOCIAL AND CONSTITUTIONAL STATE: HOW TO SOLVE THE ISSUE OF CATEGORIES' CORRELATION?

The article is to state the correlation of the social and constitutional states categories. To reach the goal of the article the author has distinguished the main approaches for the correlation of the categories that are pointed out in the science literature. The author emphasizes that the correlation issue is often solved in the following way: social and constitutional states do not exist; social and constitutional states are separate categories; a social state is a type of a legal, democratic state; a social state has material contents and quality characteristic of a constitutional state. The author considers that such an approach doesn't give a full idea of the correlation of the categories. Therefore, it is suggested to solve the problem through the prism of the complicated social systems theory. The theory mentioned above has been applied to the correlation issues. Thus, social and constitutional states are relatively independent subsystem forms that always interact. The main contents of their interaction is their influence on each other to define the essence and character of the state and cause some changes.

Key words: *social state, constitutional state, complicated social systems theory, subsystem form.*

Постановка завдання. Розмови про соціальну державу не втрачають своєї актуальності й практичної значимості вже протягом багатьох років. Уважаємо, що подібна тенденція збережеться й у майбутньому, оскільки процес утвердження та забезпечення соціальних

прав людини і громадянина майже безкінечний. Навіть якщо припустити, що за деякий час Україна досягне значного прогресу в цьому напрямі, обсяг її соціальної функції навряд чи зменшиться, адже за високими соціальними стандартами, безумовно, ітимуть стандар-

ти ще більш високого порядку. Відповідно, викладене зумовлює необхідність постійного наукового супроводу умов і процедур забезпечення реалізації соціальної функції держави, оновлення змісту тих питань, які раніше вже аналізувалися на сторінках наукової літератури. Одним із таких є, власне, питання про встановлення співвідношення категорій «соціальна» та «правова» держави.

Ступінь розробленості проблеми. Ознайомлення з науковою літературою засвідчує, що останніми роками чимала кількість вітчизняних авторів долучалася до вирішення проблеми співвідношення соціальної та правової держави. Наразі мова йде про наукові доробки В. Бабкіна [1], О. Головащенко [2], Д. Єрмоленка [3], О. Скрипнюка [4], І. Яковюка [5] та ін., які, однак, важко вважати такими, що дають відповіді на абсолютно всі питання, які виникали та продовжують виникати під час опрацювання зазначеного питання.

З огляду на це, з одного боку, можливим, а з іншого – необхідним видається продовження наукового пошуку в цьому напрямі (що є метою статті), який особисто ми побудуємо так. По-перше, уважаємо за доречне під критичним кутом зору розглянути основні позиції, які нині закріплено на сторінках наукової літератури з проблеми співвідношення соціальної та правової держави; по-друге, прокоментувати їх із авторської позиції; по-третє, із використанням здобутків філософської науки висловити власну позицію щодо поставленого питання. Сформульовані напрями наукового пошуку, переконані, сприятимуть формуванню висновків, які будуть характеризуватися достатнім рівнем наукової новизни.

Виклад основного матеріалу. Отже, переходячи безпосередньо до розв'язання поставлених завдань, зазначимо, що на сьогодні існує кілька варіацій на тему співвідношення соціальної та правової держави, а саме:

– Соціальна та правова держави як такі в самостійному вигляді не існують, відповідно, необхідно вести мову про соціально-правову державу. Із цього приводу З. Гафуров та І. Ніколаєнко стверджують, що в сучасному світі давно немає ні правової держави в чистому вигляді, ні соціальної, а є соціальна правова держава (соціально-правова держава), яка є результатом переростання правової держави не просто в соціальну, а саме в соціально-правову державу. Утворена в результаті подібної трансформації нова держава, ставши соціальною, не перестає бути правовою. На сьогодні, продовжують автори, кожна правова держава є соціальною, а соціальна – правовою. Вони не існують одна без одної, разом вони становлять соціально-правову державу [6].

Висловлюючись із приводу викладеної позиції, зазначимо, що ми з нею погодитися повною мірою не можемо, виходячи з такого. Правова держава, як зазначається у літературі [7; 8; 9 тощо] та впливає із роз'яснень Конституційного Суду України [10; 11], спрямовує свої зусилля на забезпечення такого: панування у країні принципу верховенства права; суворої ієрархії нормативних актів, відповідно до якої постанови та рішення ор-

ганів виконавчої влади мають підзаконний характер; поділу державної влади на гілки; реалізації права на судовий захист; взаємодіяльності людини й держави тощо. Отже, правова держава зорієнтована на виконання інших функцій, ані ж ті, що реалізуються соціальною державою. Зрозуміло, що між ними (функціями) існує доволі міцний зв'язок, проте разом із цим вони є певною мірою відокремленими одна від одної, оскільки виконання, наприклад, соціальної функції не призводить автоматично до реалізації функції правової держави.

Варто звернути увагу також і на той факт, що становлення соціальної держави, з одного боку, та правової – з іншого, відбувається в більшості випадків неодноразово. Типовим прикладом може бути ситуація, яка мала місце у СРСР, який, маючи ознаки соціальної держави, був, проте, позбавлений майже всіх властивостей правової держави. Що стосується України, то на сьогодні, на нашу думку, Україна є скоріше правовою, ніж соціальною державою, оскільки рівень соціального захисту населення, пенсійного забезпечення у країні залишається на надзвичайно низькому рівні.

Важливим у контексті цієї проблеми є також розуміння й того факту, що соціальна держава та правова держава, якщо дивитися на них крізь призму юридичного регулювання, формуються й функціонують на підставі різних норм права. Для соціальної держави першочергове значення мають норми соціального права (права соціального забезпечення), тоді як для правової держави – норми конституційного права та норми процесуальних галузей українського права.

Не можна не звернути уваги й на той факт, що словосполучення «соціально-правова держава» нетипове також і для конституційного рівня. Інакше кажучи, у конституціях, наприклад, України, Грузії [12], Республіки Казахстан [13], Республіки Вірменія [14] уживається не указане словосполучення, а два окремих слова «соціальна» та «правова» держава.

– Соціальна та правова держави є відособленими (самостійними) категоріями. Із цього приводу, зокрема, Д. Єрмоленко, зазначає, що, незважаючи на тісний діалектичний взаємозв'язок між цими поняттями, соціальна та правова держави повинні розглядатися окремо, бо вони мають різний державно-правовий зміст. Відповідно, правова держава розглядається суто як форма здійснення державної влади, що функціонує на основі права, а поняття «соціальна держава» – як таке, що відображає сутність держави, тобто загальну спрямованість діяльності, пов'язану із забезпеченням загальносоціальних інтересів [3].

Коментуючи цю точку зору, наголосимо на такому. Ведучи мову, з одного боку, про соціальну державу, а з іншого – правову державу, ми в будь-якому випадку під останніми розуміємо одну й ту саму державу. З огляду на це стає зрозумілим, що між указаними категоріями існує природний і неминучий зв'язок, оскільки елементи (підсистеми) однієї системи (а системою є держава, а підсистемними утворен-

нями – соціальна держава, правова держава, демократична держава) завжди, відповідно до теорії складних систем [15, с. 79, 88], перебувають у взаємозв'язку та взаємодії. Отже, питання при цьому полягає лише в тому, якими є такий взаємозв'язок і така взаємодія. А якщо так, то висновок Д. Єрмоленка виглядає доволі дискусійним.

– Соціальна держава є типом правової, демократичної державності, який гармонізує соціальні інтереси шляхом забезпечення всім громадянам, соціальним групам гідного життєвого рівня, створення приблизно однакових умов для реалізації життєвих цілей кожного [16].

Аналізуючи цю позицію, зазначимо, що такий висновок узагалі виключає самостійний характер соціальної держави як такої, оскільки остання визнається специфічною (окремою) формою вияву правової держави. Такий підхід виглядає непереконливим хоча б із позиції того, що правова держава певною мірою має забезпечувальний характер щодо соціальної держави. Так, вище було зазначено, що правова держава має своїм призначенням забезпечення панування верховенства закону в країні, гарантування прав людини та громадянина, забезпечення поділу державної влади тощо. Указані елементи безпосередньо виявляються також і в соціальній сфері. Так, для соціальної держави або, точніше кажучи, для сфери суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту приватних осіб, також є важливим панування закону, яке може/має виключити випадки, наприклад, дискримінаційного підходу під час призначення/непризначення соціальної допомоги окремим групам населення чи окремим фізичним особам. Викладене однак стосується й інших ознак/завдань правової держави, які мають бути імплементаваними в соціальну сферу.

– Соціальна держава розглядається як матеріальний зміст і якісна характеристика правової держави [17; 2]. Один із авторів цієї концепції наголошує: «Єдність соціальної правової держави виявляється в тому, що як правова вона забезпечує організацію суспільного і державного життя на принципах права, гарантує правопорядок, сприяє досягненню особистістю самостійності і відповідальності за свої дії, раціональну обґрунтованість юридичних рішень, стабільність правової системи. Як соціальна ця держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу індивідам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і своє призначення вбачає в забезпеченні громадянського миру і злагоди в суспільстві» [5, с. 99].

Висловлюючись із приводу цієї концепції, поставимо під сумнів висновок про те, що соціальна держава являє собою матеріальний зміст і якісну характеристику правової держави. Із такого підходу як наслідок випливає, що правова держава не має, так би мовити, власних матеріальних складових і якісних характеристик. Інакше кажучи, усе внутрішнє

наповнення правової держави здійснюється за рахунок соціальної держави?! Зрозуміло, що такий висновок неправильний, оскільки матеріальний зміст правової держави формується за рахунок норм права, що відповідають принципу верховенства права, а якісний – зумовлюється станом реалізації зазначених норм права у сфері функціонування суб'єктів публічної влади та їх взаємодії з приватними особами.

Завершуючи розмову про співвідношення соціальної та правової держави, зазначимо, що в літературі зустрічаються й інші підходи до цієї проблеми [18]. Однак їхній аналіз, на нашу думку, виглядає зайвим, оскільки вони, з одного боку, тією або іншою мірою повторюють позиції, які було показано нами вище, а з іншого – не вирішують повністю ті завдання, анонсовані їхніми авторами. З огляду на це висловимо власну точку зору щодо цього питання.

Отже, ведучи мову про співвідношення соціальної та правової держави, наголосимо насамперед на такому. Очевидним є той факт, що соціальна та правова держави перебувають між собою в певному зв'язку, що може бути підтверджено як посиланням на формулювання ст. 1 Конституції України [19], яка не розділяє соціальну та правову держави, а подає їх у нерозривній єдності, так і висновками вітчизняних авторів, котрі також часто наголошують на їхньому перетинанні, взаємопроникненні тощо. Наявність зв'язку між указаними утвореннями, з одного боку, та їхнє позиціонування як елементів категорії більш високого порядку, якою є українська держава як така, дає змогу дивитися на них як на окремі підсистеми, що спільно утворюють цілісну систему. Викладене, відповідно, зумовлює необхідність/доцільність аналізу соціальної та правової держав через призму теорії складних соціальних систем.

Вивчення наукової літератури, присвяченої проблемі теорії систем засвідчує, що системою є сукупність елементів, що розглядається як цілісна єдність. Таке розуміння системи, як наголошують науковці, є універсальним і придатним для характеристики меншою мірою всіх реально наявних систем, незалежно від специфічних особливостей і належності до тієї або іншої галузі навколишнього світу. Але це визначення буде позбавленим сенсу, якщо його не розвинути змістовно. Дуже важливо у зв'язку з цим сформулювати деякі незмінні та постійні характеристики поняття «система» [20, с. 6].

Ними, на думку В.С. Тютіна, є такі:

- елементи множинності повинні мати реальні зв'язки між собою, оскільки у протилежному випадку це буде впорядкована множинність, але ще не система;
- системи характеризуються наявністю системоутворювальних, тобто чітко визначених, а не будь-яких зв'язків;
- властивості системи неадитивні щодо властивостей її елементів і підсистем [21].

«Перекладаючи» ці характеристики на тему нашої розмови, можемо констатувати, що вони можуть бути застосовані також і для потреб статті. Так, по-перше, елемен-

ти множинності, якими ми визнаємо соціальну державу та правову державу, очевидно мають між собою реальні зв'язки, адже соціальна держава не може бути втілена «в життя» без нормативного супроводу необхідних процесів, який має здійснюватися з урахуванням/на підставі принципів правової держави. З іншого боку, правова держава, якщо дивитися на неї, скажімо, через призму необхідності дотримання прав людини та громадянина, вимагає також і утвердження й реалізації соціальних прав, що можуть набути реального характеру лише в державі, яка є соціальною; по-друге, зрозуміло, що держава-система формується під дією чималої кількості зовнішніх і внутрішніх чинників, одними з яких є соціальна та правова держави. Останнє ці системоутворювальні елементи визначають природу системи, оскільки наповнюють її відповідним змістом, впливають на розбудову й існування соціальних зв'язків, закладають засади для її взаємодії із системами іншого порядку, наприклад, системою «Європейський Союз»; по-третє, держава-система не визначається її частинами (соціальною та правовою державою), тобто не дорівнює сумі цих частин, адже взаємодія останніх у межах указанного системного утворення формує складні соціально-правові відносини, що збагачують державу якісно новими характеристиками.

Висновки. Отже, відповідаючи на питання про співвідношення соціальної та правової держави, правильніше буде казати, що останні як відносно самостійні підсистемні утворення перебувають між собою у стані взаємодії. Головним змістом їхньої взаємодії є те, що вони (елементи) впливають один на одного, визначаючи сутність і характер держави, викликаючи в ній відповідні зміни. І справді, Українська держава зазнала суттєвих трансформаційних перетворень унаслідок поєднання соціальної та правової складових у своїй політиці та рішеннях, що, власне, і дає їй змогу наблизитися до стандартів Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабкін В.Д. Від правової до соціально-правової держави / В.Д. Бабкін // *Правова держава*. – 2001. – Вип. 12. – С. 270–281.
2. Головащенко О.С. Соціальна та правова держави: аналіз співвідношення моделей / О.С. Головащенко // *Форум права*. – 2010. – № 1. – С. 50–55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10gosacsm.pdf>.
3. Єрмоленко Д.О. Співвідношення соціальної та правової держави / Д.О. Єрмоленко // *Підприємництво, господарство і право*. – 2001. – № 8. – С. 95–96.
4. Скрипнюк О.В. Правова держава і становлення системи соціально орієнтованого державного управління / О.В. Скрипнюк // *Вісник Академії правових наук України*. – 2004. – № 2 (37). – С. 3–12.
5. Яковюк І.В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І.В. Яковюк. – Х., 2004. – 199 с.

6. Гафуров З. Социально-правовое государство: генезис, объективная основа, социальная природа / З. Гафуров, И. Николаенко ; Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rusrand.ru/Dokladi/Gafurov1.pdf>.

7. Чепульченко Т.О. Правова держава як гарант дотримання основних демократичних принципів та прав людини у суспільстві / Т.О. Чепульченко // *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Політологія. Соціологія. Право». – 2012. – № 2. – С. 110–114.

8. Головащенко О.С. До питання про систему ознак правової держави / О.С. Головащенко // *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. – Х. : ХНУВС, 2006. – Вип. 33. – С. 44–50.

9. Соломін О.А. Концепція правової держави: сучасний контекст / О.А. Соломін // *Наукові записки НаУКМА*. – 2012. – Т. 134 : Політичні науки. – С. 3–7.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32, 33, 34, 35, 36, 37, підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України) від 11 грудня 2003 р. № 20-рп/2003 // *Офіційний вісник України*. – 2003. – № 51. – Т. 1. – Ст. 2705.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 93 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого пункту 2 про визначення стажу наукової роботи «з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання» Постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік посад наукових працівників державних наукових установ, організацій та посад науково-педагогічних працівників державних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на одержання пенсії та грошової допомоги при виході на пенсію відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 27 травня 1999 року (справа щодо стажу наукової роботи) від 19 червня 2001 р. № 9-рп/2001 // *Офіційний вісник України*. – 2001. – № 26. – Ст. 1182.

12. Конституція Грузії от 24 августа 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://firussia.webege.com/countries/georgia/constitution/Georgia_constitution.html.

13. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.akorda.kz/ru/category/konstituciya>.

14. Конституция Республики Армения от 05 июля 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=rus>.

15. Диалектика познания сложных систем / под ред. В.С. Тюттина. – М. : Мысль, 1988. – 316 с.

16. Хома Н.М. Проблеми концептуалізації поняття «соціальної держави» / Н.М. Хома // *Держава і право* : зб. науков. праць. – 2011/2. – № 4 (54). – С. 629–635.

17. Яковюк І.В. Соціальна і правова держава: співвідношення понять / І.В. Яковюк // *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування Акад. прав. наук України / голов. ред. Ю.П. Битяк. – 2001. – № 1. – С. 103–104.

18. Барабаш Ю.Г. Дихотомія правової, демократичної та соціальної державності – тонка грань українського конституціоналізму / Ю.Г. Барабаш // *Право України*. – 2010. – № 7. – С. 24–32.

19. Конституція України // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

20. Ворончихин А.С. О понятиях «система», «элемент», «структура» / А.С. Ворончихин. – Ижевск : Удмуртия, 1974. – 20 с.

21. Тюттин В.С. Системно-структурный подход и специфика философского знания / В.С. Тюттин // *Вопросы философии*. – 1968. – № 2. – С. 48–49.